

BJÖRN NORLIN & DAVID SJÖGREN

1. Inledning: Den vetenskapliga antologin och vitböcker som nutida företeelse

Den vetenskapliga antologi som utgör vitboksprojektets främsta kunskapsunderlag för förståelsen av de historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna, består av drygt elva hundra sidor text. Antologin är uppdelad i två band och fem delar: Perspektiv på försoning, Mission och skola, Kyrkan och samiska kulturella uttryck, Samerna och kyrkan som myndighet samt Kyrka och samer utanför Svenska kyrkan. Dessa delar rymmer i sin tur ett trettiotal bidrag från forskare kunniga på de områden som behandlas. Det säger sig självt att ett sådant verk inte till alla delar är lättillgängligt och greppbart, inte ens för en läsekrets inom akademien eller inom de samiska och kyrkliga sammanhang som mer eller mindre dagligdags intresserar sig för just de ämnen som berörs. Syftet med den här sammanställningen är därför att på ett så överskådligt sätt som möjligt sammanfatta antologins två band och föra in dess enskilda bidrag i en gemensam förståelseram och kronologi. Vår förhoppning är att texten på så sätt ska fungera både som en introduktion till antologin som helhet och som ett stöd åt de läsare som söker en fördjupad förståelse genom att läsa dess enskilda bidrag.

Eftersom ambitionen är att sammanfatta antologin, snarare än att tillföra nya tolkningar eller ny information till det som redan skrivits, håller vi oss så stramt som möjligt till dess befintliga struktur och teman, samt till referat av de enskilda artiklarna. Endast vid de

tillfällen där vi upplevt att en vidare ämnesmässig kontextualisering är nödvändig för förståelsen av det som behandlas har resonemang grundade på ytterligare forskning tillförts. Sammanställningen är disponerad i enlighet med antologins fem tematiska delar. Avslutningsvis gör vi, i egenskap av historiker, några reflektioner över vitboksprojektet som helhet.

Vi ska inledningsvis knyta an till den vetenskapliga antologins första del, Perspektiv på försoning. Här behandlas dels vitböcker och försoningsprocesser som internationella nutida fenomen, dels mer specifikt tillkomsten av Svenska kyrkans vitboksprojekt i relation till samerna.

Perspektiv på försoning

Det är inte möjligt att nå fram till upprättelse och försoning utan att lyfta fram och granska tidigare orättvisor, skriver ärkebiskop Antje Jackelén i sitt förord till den vetenskapliga antologin. Hon tillägger att tidigare oförrätter inte kan göras ogjorda, men att det går att lära av tidigare generationers misstag. Därtill är hon noga med att betona att kunskap är nödvändig, men inte tillräcklig, för försoning.¹ Med dessa tankar anknyter Jackelén till några hörnstenar i en rad pågående försonings- och gottgörelseprojekt runt om i världen. Att ta reda på *sanningen*, *ge erkännande*, *uppmärksamma* och *kommunicera* inträffade oförrätter, dra *lärdomar* samt *ge compensation* är sammanflätade nyckelbegrepp i så gott som samtliga försonings- och gottgörelseprojekt.

Svenska kyrkans rannsaking av sina historiska relationer till samerna är nämligen inte den enda i sitt slag. Tvärtom. Under de senaste decennierna har sanningskommissioner, vitböcker, officiella ursäkter och försoningsinitiativ mer eller mindre blivit en global trend. Dessa försonande och gottgörande verksamheter kan ta sig olika uttryck och kommuniceras på skilda sätt, men praktikererna är i grund och botten alltid uttryck för en vilja att försöka reparera tidigare åsamkade skador. I Sverige kan uppmärksammandet av, och gottgörelsen för, tvångssteriliserade och vanvårdade barn inom den sociala barnvården nämnas som ett exempel. Dit hör också regeringens vitbok om statens övergrepp mot den romska minoriteten under 1900-talet. Svenska kyrkan har i sin tur också

gett ut en vitbok om sina relationer till den romska minoriteten i Sverige.² Under de senaste decennierna tycks det kort sagt ha blivit allt mer angeläget för stater eller stora organisationer att diskutera hur historiska erfarenheter kommit att påverka nutida relationer mellan olika grupper av människor. Genom att hantera orättvisor och ojämlikhet i det förflutna hoppas man kunna lösa samtida konflikter, vilka ofta betraktas som nära förbundna med samma historiska orättvisor. Vad slutpunkten för uppmärksammandet av historiska oförrätter är vet vi ännu inte. Det handlar nämligen inte bara om att offentligt konstatera att olika försyndelser och försummelse faktiskt ägt rum, utan också om att analysera vad som krävs i form av gottgörelser och korrigeringar i framtiden.³

Även internationellt går det alltså att notera en våg av försoningsinitiativ och rannsakingar av övergrepp i det förflutna. I regel har dessa tillkommit efter det kalla krigets slut som en konsekvens av sådant som diktaturernas fall i Östeuropa och apartheidssystemets sammanbrott. Samtidigt har den nya världsordningen i sig gjort att även stater i Västeuropa och Nordamerika börjat granska och ifrågasätta sina historiska relationer till underprivilegierade grupper inom staternas gränser. Tillkomsten av kyrkans vitbok om de historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna bör förstås som en del i denna tradition.⁴

Samtidigt som det här vitboksprojektet har likheter med andra upprättelse- och försoningsinitiativ bör det poängteras att Svenska kyrkans förhoppningar om försoning har en särskild teologisk innebörd. Förutsättningarna för en sådan försoning, medlen för att nå den och försoningens innebörd sätts av kyrkan in en kristen förståelseram. Beståndsdelarna behöver inte ta mycket utrymme här eftersom de behandlas av Tore Johnsen i den här bokens andra del. Övergripande kan det dock sägas att kyrkliga försoningspraktiker har existerat mycket länge. De har utvecklats i botpraktiker sedan tidig medeltid och senare även bildat grund för samhällets rättstänkande. Återupprättande av relationer, antingen mellan Gud och människa eller människor sinsemellan, har i historien tagit sig uttryck i kollektiva såväl som individuella försoningsakter. Dessa knöts tidigt till bikten och senare, när bikten i Sverige togs bort efter reformationen, till nattvard, skriftermål (en tidigare form av konfirmation), kyrkotukt och kyrkoplikt. De två sistnämnda företeel-

serna var förvisso redskap för disciplinering och tvång, men erbjöd också möjligheter för ånger, bekännelse och bättring. I kyrkotukten och kyrkoplikten återfinns alltså några av ärkebiskopens nyckelbegrepp. Självvrannsakande inslag över kyrkans egna ageranden och försoningsprocesser för att återupprätta relationer mellan kyrkan och sociala grupper tillhör dock inte den här traditionen. Även om försoningspraktiker inom kyrkan alltså har långa rottrådar är det först under de senaste tre–fyra decennierna som ett socialt försoningstänkande, med kyrkan själv som part, har växt fram på allvar.⁵

Det nya försoningstänkandet tog sig bland annat uttryck i att samernas ställning inom Svenska kyrkan började diskuteras i början av 1990-talet. Detta hade sin direkta upprinnelse i en uppmaning från Lutherska världskongressen i Brasilien 1990 samt från Kyrkornas världsråds generalförsamling i Australien 1991. Uppmaningen gällde att granska kyrkans roll i kolonialismen, vilket även innefattade deras historiska och nutida relationer till världens urfolk. Resultatet i Sverige blev att frågor om samisk representation inom kyrkan såväl som frågor om vikten av att skapa utrymme för det samiska kulturarvet i gudstjänst- och församlingslivet aktualiserades. Arbetet så långt andades förvisso stöd åt den samiska kulturen och de traditionella samiska näringarna, men det saknade helt en reflektion över sådant som skuldfrågor och möjliga vägar att mer konkret verka för försoning. För att anknyta till de nyckelbegrepp som ärkebiskopen berörde i sitt förord handlade det om vissa kompensatoriska åtgärder som bevis på erkännande, men inte om att få mer kunskap, uppmärksamma och öppet berätta om de oförrätter som kyrkan varit delaktig i att orsaka.⁶

År 2001 hölls emellertid en försoningsgudstjänst i Undersåkers kyrka där erkännandet av oförrätter hade en mer central plats.⁷ Vad kyrkan egentligen erkände blev dock inte belyst i detalj, och detta av den enkla orsaken att sådan kunskap i det stora hela saknades. Mer kunskap på området var dock något som aktualiserades och efterfrågades under konferensen Sägastallamat, som Svenska kyrkans teologiska kommitté och Samiska rådet i Svenska kyrkan arrangerade i Kiruna 2011. Behovet av fördjupad kunskap och forskning var något som återkommande underströks under konferensen och detta uppfattades även som förutsättningar för att ett försoningsarbete skulle kunna inledas. Sägastallamat kan därför ses som start-

skottet för Svenska kyrkans vitboksprojekt om de historiska relationerna mellan samerna och kyrkan. Under Ságastallamat betonades följaktligen det nödvändiga sambandet mellan nyckelbegreppen *fördjupad kunskap*, *erkännande* och *försoning* på ett sätt som kyrkans försoningsarbete dittills inte hade gjort.⁸

Att ge fördjupad kunskap om samiska förhållanden är dock inte okomplicerat. Det var just i avsikt att nå kunskap om det samiska som rasbiologiska forskare under 1900-talets tre första decennier reste runt i Sápmi och genomförde allehanda undersökningar. För att anknyta till ytterligare ett av ärkebiskopens nyckelbegrepp, *kunskap*, borde detta faktum kanske säga oss att forskning om samer i vissa fall kan vara en väsentlig del av de historiska oförrätterna. Lärdomen är dock inte att låta bli att undersöka samiska förhållanden i samtiden eller i historien, utan att i stället nogt värdera forskningens syften och arbetssätt. Väl genomtänkta etiska riktlinjer med samisk delaktighet i diskussioner av forskningsfrågor och samisk representation i forskningsprocesser kan här vara former för att förhindra att kunskapsinhämtningen leder till nya oförrätter.⁹

Med detta sagt om försoningsprocessens och vitboksprojektets tillkomst och samtidshistoria ska vi nu gå in på den vetenskapliga antologins mer historiskt djuplodande artiklar och innehåll.